

Museu d'Història
de Catalunya

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura

Reconstrucció del sector central de la Cartoixa d'Escaladei

DOSSIER DE PREMSA

ESCALADEI: SÍNTESI HISTÒRICA

La cartoixa va néixer al segle XI, en el marc d'un moviment més general de simplificació de la vida monàstica de què també participen altres ordes com el del Cister. La seva particularitat era l'intent de conjugar les dues tendències històriques del monaquisme cristià: l'eremitisme, vida en solitari, i el cenobitisme, vida en comunitat. Així, els cartoixans són ermitans que passen la major part del seu temps sols a la cel·la, però organitzats de manera comunitària i fent alguns actes en comú.

El seu fundador, Bru de Colònia, es va retirar el 1084 amb sis companys a una zona boscosa del massís de Chartreuse, prop de Grenoble, per viure aïllats en cabanes a l'entorn d'una petita capella. El moviment es va estendre ràpidament i el 1350 ja estava conformat per cent set monestirs. El 1194, el rei Alfons I el Cast va fundar la cartoixa d'Escaladei, des d'on l'orde es va estendre per tota la península Ibèrica.

Encara avui dia, la comunitat està formada fonamentalment per dos grups: pares i germans llecs. Els primers es dediquen només a la vida contemplativa dins les cel·les. Els segons s'encarreguen del servei del monestir, de l'hort, de les granges i dels obradors. La comunitat és regida per un prior, normalment elegit pels pares. El prior de la casa mare actua de general de l'orde i les decisions es prenen en els Capítols Generals que cada any apleguen tots els priors.

En el cas d'Escaladei, els primers cartoixans van venir de la Provença i van triar una zona aïllada al peu del Montsant per construir-hi el monestir. El 1203 el rei els va fer donació d'extensos territoris que conformen l'actual Priorat. Tot seguit es va iniciar la construcció del monestir.

L'any 1218, es consolida la comunitat i el seu domini i la seva jurisdicció sobre els pobles del voltant com la Morera de Montsant, Gratallops, Torroja, Porrera, Poboleda i la Viella Alta, gràcies a les donacions fetes pel rei Jaume I el conqueridor. D'aquesta manera naixia el Priorat. El mateix any, l'arquebisbe Espàrrec de la Barca donà els delmes i les primícies del Priorat al monestir.

En aquest primer establiment cartoixà ja es distingien dos grans àmbits separats a l'església de Santa Maria, finalitzada l'any 1228: al nord, un gran claustre al voltant del qual hi havia les dotze cel·les o petites cases en les quals cada pare feia vida en solitud, i al sud, els espais comuns (refetor, sala capitular, cuina, etc.) situats al voltant d'un petit claustre.

El 1333 es va doblar la comunitat, que va passar de dotze a vint-i-quatre pares, fet que va obligar a construir un segon claustre al costat sud i a reformar i ampliar les dependències comunes, gràcies a l'ajut de l'infant Joan d'Aragó, fill de Jaume II. El 1403, amb les donacions de Berenguer Gallart, senyor de Puigverd, es va construir un tercer claustre, amb sis cel·les, davant de la capçalera de l'església, amb la qual cosa la comunitat va arribar als trenta membres.

A partir de finals del segle XVI i fins a mitjan XVIII, Escaladei va patir un procés global d'ampliació i reforma que comportà la desaparició dels antics claustres medievals i la construcció de la cartoixa tal com la coneixem actualment. Durant aquesta etapa, els cartoixans representen un focus de cultura i d'art de primera magnitud, en què destaca l'escola de pintura d'Escaladei.

La cartoixa va ser abandonada, incendiada i saquejada el 1835 i, amb la desamortització de Mendizábal, va passar a mans privades. En poc més de dos anys, la cartoixa fou gairebé destruïda totalment i els seus béns es van vendre en subhasta pública l'any 1843.

L'any 1980, després d'un segle i mig d'abandonament i d'un llarg procés administratiu, la cartoixa d'Escaladei fou declarada Bé d'Interès Nacional. Amb el traspàs de competències de l'estat, la Generalitat de Catalunya va iniciar un període de consolidació i desenrunament i, ja l'any 1989, els antics propietaris van donar el monument al Departament de Cultura, moment en què se n'iniciaren la gestió pública, l'obertura al públic per ser visitat i les obres de restauració.

L'any 2010, el Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya va iniciar la restauració de zona cenobítica de la cartoixa.

LA RESTAURACIÓ DE LA ZONA CENOBÍTICA DE LA CARTOIXA D'ESCALADEI

QUÈ ÉS LA ZONA CENOBÍTICA

Com s'esmenta a la síntesi històrica, l'ideal cartoixà representa, d'alguna manera, la fusió de les dues grans línies que havien format part tradicionalment del monaquisme cristià: l'eremitisme i el cenobitisme. En el primer cas, el monjo optava per una vida solitària, allunyada del món i dels homes, per trobar la comunió amb Déu. En canvi, els cenobites s'estimaven més viure en grup i van conformar els monestirs tal com els entenem avui dia.

A la cartoixa es fonen, d'alguna manera, aquests dos ideals, ja que els monjos cartoixans viuen en la solitud més estricta dins la seva cel·la però formant una comunitat, sistema que els permet organitzar-se d'una manera més eficaç. Com a resultat d'aquesta doble vocació, totes les cartoixes tenen dos espais força ben definits en què es desenvolupa de manera primordial la vida dels monjos: la zona eremítica, formada fonamentalment per les cel·les construïdes al voltant dels grans claustres, i la zona cenobítica, on els monjos duen a terme la seva activitat comunitària, sempre molt restringida.

La zona cenobítica es distribuïa, fonamentalment, al voltant d'un petit claustre, anomenat menor, a causa de les seves dimensions, en comparació amb el gran claustre de les cel·les. A l'entorn d'aquest element es distribueixen els altres espais: el refetor, on els pares i els germans llecs menjaven un cop a la setmana en espais separats; la sala capitular, on se celebraven les reunions dels pares, i la sagristia i, evidentment, l'església. A part d'aquestes estances més emblemàtiques, en aquest sector també hi havia altres edificacions, podríem dir-ne menors, com ara les capelles, on els monjos deien la missa diària en solitari, l'edifici on residien els germans llecs, l'aula i la cel·la dels novicis, entre d'altres.

VALORS I PROBLEMÀTICA DE LA ZONA CENOBÍTICA

Des del punt de vista patrimonial, la zona cenobítica representa l'espai més monumentalitzat de la cartoixa on es concentraven els elements artístics de més interès. Hem de tenir present que el vot de pobresa dels cartoixans comportava que tota la zona eremítica i particularment les cel·les on vivien fos d'una austeritat estricta. En general, s'utilitzaven materials pobres i hi havia una absència total de decoració. Aquesta austeritat decorativa no era tan estricta a la zona cenobítica, especialment en aquelles estances amb funcionalitat litúrgica com l'església, la sagristia, les capelles i la sala capitular, que són els llocs més rics des del punt de vista ornamental. Era en aquests espais on es localitzaven la major part dels elements de més interès artístic i decoratiu (pintura mural, quadres, escultura...) de la cartoixa. Fins i tot els edificis en si

mateixos són de més complexitat arquitectònica i més rics pel que fa als materials.

Des del punt de vista històric i de comprensió de les especificitats del model de monestir cartoixà, la zona cenobítica permet plantejar una part molt important de la vida dels monjos, aquella que no feien tancats a l'interior de la cel·la, sinó conjuntament amb els altres membres. També permet visualitzar la presència dels altres membres de la comunitat, els germans llecs, que no vivien a les cel·les com els pares, però que sí que tenien presència a la zona cenobítica: edifici dels llecs, parts reservades per a ells al refector i l'església, etc.

El grau de ruïna que presentaven els edificis i el fet que només se'n podia abordar la restauració si es feia de manera global havien impedit fins llavors que s'afrontés l'adequació de tota aquesta part de la cartoixa per a la seva visita pública. Així, des de l'obertura al públic de la cartoixa d'Escaladei, un cop va passar a mans de la Generalitat a començaments dels anys noranta del segle xx, tota la zona cenobítica havia romàs tancada i mai no havia estat objecte de visita pública. Aquest fet provocava un problema important per a l'organització de la visita al monument, ja que amagava als ulls del públic una part transcendental dels espais de la vida dels cartoixans, aquells que en conformaven la vida en comú. Així, la visita fins llavors s'havia centrat de manera gairebé exclusiva en les cel·les i en els claustres de la zona eremítica i no es podia visitar cap espai de la zona cenobítica.

Finalment, els edificis de la zona cenobítica presentaven greus problemes de conservació, derivats del grau d'abandonament que havien patit després de la marxa dels cartoixans el 1835, agreujat pels saqueigs dels primers temps i per l'espoliació constant que van patir posteriorment. En els darrers anys s'havien fet actuacions puntuals que havien permès apuntalar o protegir provisionalment aquells elements amb més perill (els trams conservats de la volta de l'església o els guixos de les capelles del claustre). Malgrat això, era evident que els elements patrimonials que encara s'hi conservaven patien un risc imminent de desaparició si no s'hi feia una intervenció decidida i global que permetés garantir-ne la conservació per a les generacions futures.

Així doncs, l'actuació sobre la zona cenobítica de la cartoixa d'Escaladei es va programar amb un triple objectiu:

1. Obrir a la visita pública un nou espai, la zona cenobítica, que fins llavors no havia estat mai visitable. Això permetrà, afegint a la visita la zona de vida comunitària, completar la comprensió que el visitant té sobre el model de vida cartoixà i sobre la composició arquitectònica d'aquest tipus de monestirs.
2. Posar en valor alguns dels elements artístics de la cartoixa que fins ara havien passat desapercebuts per estar enterrats sota la runa o emmascarats entre la vegetació, i afegir-los a la visita pública.
3. Garantir la conservació futura dels edificis i dels seus components més fràgils (guixerries, pintures, arrebossats...).

CRITERIS DE LA INTERVENCIÓ

Les característiques específiques del monument han comportat la confluència dels criteris d'actuació entre els diferents agents que han intervingut en la seva restauració: arqueologia, restauració arquitectònica, restauració ornamental, que han actuat de manera coordinada i pluridisciplinària al llarg de tota l'execució de l'obra.

A continuació exposem alguns dels criteris que han acompanyat tot el procés.

1. Criteris generals i de la restauració arquitectònica

La proposta del projecte arquitectònic tenia per objectiu, d'una banda, assegurar l'estabilitat de la part de l'edifici on s'actuava, garantir la conservació i el manteniment dels elements amb valor patrimonial i millorar el coneixement que se'n tenia. D'altra banda, amb l'actuació es plantejava l'adequació d'aquesta significativa part de la cartixa per tal que pogués ser incorporada als espais visitables pel públic, fent que es poguessin entendre els aspectes més rellevants tant del monument com de la vida que s'hi desenvolupava. Es pretenia, també, que alguns dels espais, com ara el refetor o el claustre menor, es poguessin fer servir per a altres usos compatibles, fins i tot en horari nocturn.

Criteris generals de l'actuació

La fragilitat i el mal estat de molts dels elements decoratius conservats, especialment del claustre menor, de les capelles annexes, del capítol dels llecs, del refetor, de la sala capitular i de les capelles individuals, van determinar la necessitat de plantejar la cobertura d'aquests espais amb una solució definitiva, però només en allò que era imprescindible. Per aquesta raó, no es tenia en compte la necessitat d'aconseguir un tancament complet de les estances pel que fa als tancaments verticals o a les obertures. Es volia compaginar, en tot moment, aquesta preservació del monument amb el manteniment del caràcter de ruïna que ha arribat a constituir un altre valor característic d'Escaladei.

El cobriment d'aquests espais suposa una protecció adient per als elements alterables per l'aigua de pluja i altres agents meteorològics, com són guixos, pintures o determinats paviments. Però, a més, és l'única manera, un cop desenrunats i netejats aquests espais, d'impedir l'acumulació d'aigua en uns àmbits que no estan concebuts per estar descoberts i, per tant, no disposen de la possibilitat de desguassar a nivell de terra.

A l'hora d'adoptar un sistema o un altre per a la resolució d'aquestes cobertes, s'ha optat per la tradicional coberta de teula ceràmica. Aquesta elecció s'ha fonamentat en el fet que és la solució original i, per tant, a part d'integrar-se millor que altres materials a la fisonomia del conjunt per no suposar un element estrany, s'adapta a les volumetries dels «esquelets» dels edificis que es volen protegir.

Aquest, però, no és el cas d'aquelles construccions que han perdut algunes de les seves plantes superiors. Com que l'objectiu no és, en aquests casos, reconstruir-ne íntegrament la volumetria, l'execució d'una coberta de teula ceràmica plantejaria un greu problema a l'hora d'establir-ne el disseny i de ben segur dificultaria una lectura correcta d'aquella part del monument. És per això que, quan es dóna aquesta situació (concretament al capítol dels llecs, a la sala capitular, a la sagristia nova i a les capelles individuals), s'ha optat per la utilització de cobertes de planxa de zinc, amb disposicions i un pendent que marquen una clara diferència amb aquelles que volen ser reflex d'una coberta original. Aquesta voluntat de marcar una distància entre les unes i les altres no és incompatible amb la discreció de l'actuació. Per aquest motiu, en el disseny de les cobertes de zinc s'ha procurat reduir al màxim la seva visió, tant des dels recorreguts de visita com en les vistes panoràmiques del conjunt.

La garantia de l'estabilitat d'algunes de les parts de la construcció i la instal·lació d'aquestes cobertes feien necessàriament forçosa la reconstrucció d'algunes parets o altres elements d'obra de fàbrica. És el cas, per exemple, del tancament occidental del capítol dels llecs o de la sagristia nova, els tancaments longitudinals del segon pis del refectori, entre d'altres.

Amb aquesta finalitat, s'ha optat per la utilització de manera generalitzada d'obra de fàbrica de maó massís, d'un format especial de 17 x 36 x 3,6 cm, col·locat amb morter de calç. Aquesta elecció es fonamenta en la idoneïtat del material per resoldre els diferents tipus d'elements a executar (parets, pilars, arcs, voltes...) i en la compatibilitat material i visual del maó massís amb els elements constructius conservats. S'ha desestimat la possibilitat d'executar un revestiment posterior d'aquestes fàbriques per tal que quedi prou clar quines són les parts afegides, i també perquè s'ha considerat que aquestes no suposen un impacte visual excessiu, ja que dins del conjunt (en l'actual estat de ruïna) el maó massís és un material omnipresent entre les restes originals.

Adequació del monument per a l'ús públic

Pel que fa a l'adequació per a la visita i els usos complementaris, s'ha creat un sistema de senyalització format per diferents elements que s'adapten a les diferents ubicacions i necessitats. L'àmbit d'implantació d'aquesta senyalització no s'ha limitat estrictament a la zona restaurada, sinó que s'ha fet extensiu a tots els espais visitables del monument, creant un recorregut de visita que s'inicia en un bosquet d'alzines situat a l'antiga plaça d'accés a la cartoixa, en què s'utilitzen elements arquitectònics recuperats com a suport de tres plafons amb informació introductòria.

D'altra banda, s'han millorat els sistemes d'abastament d'aigua i de la xarxa elèctrica interior de la cartoixa i, sobretot, s'ha implantat un sistema d'il·luminació dels principals espais interiors de la zona cenobítica, del recorregut exterior entre aquesta i la recepció i, a més, s'ha instal·lat un subtil enllumenat d'ornament als emblemàtics arcs de la porteria i a la façana i el pati de l'edifici de la Mare de Déu. En tot aquest procés s'ha posat una cura especial a minimitzar l'impacte d'aquestes instal·lacions sobre les restes

conservades. Així, a l'exterior s'han soterrat totes les xarxes i a l'interior de la zona cenobítica s'han dissenyat elements suspesos de les noves cobertes que serveixen, alhora, de suports dels elements d'il·luminació i de conducte on amagar els cables de les xarxes elèctriques, sense cap contacte físic amb les restes originals conservades.

Actuacions singulars

Dins de la complexitat d'una obra d'aquest tipus, hi ha parts que, per les seves característiques, han suposat singularitats per la seva dificultat, per haver d'aplicar-hi criteris específics o per l'espectacularitat dels resultats.

La reconstrucció en sentit literal del claustre menor, pràcticament a partir del no-res, és un d'aquests casos. Això ha estat possible gràcies al fet que, sense que abans de la intervenció es pogués sospitar, es van poder recuperar entre la runa prop del setanta per cent dels elements arquitectònics (bases, columnes, capitells, salmers, dovelles...) que formaven les galeries originals. El resultat és la recuperació íntegra d'aquest conjunt, d'un Renaixement primerenc, i també la imponent font del pati central, obra de l'escultor del segle XVII Salvador Illa, que, després d'una reintegració i restauració acurades, ha recuperat el seu funcionament.

Un interès especial ha tingut el recalçament de la paret sud de l'església, afectada d'importants desploms i assentaments del terreny. Més enllà de les dificultats tècniques de l'actuació, que va requerir excavar fins a una profunditat de 6,5 metres sota la rasant del paviment, els treballs permeteren documentar un sistema de fonamentació del mur mitjançant dos immensos arcs apuntats soterrats. Aquesta solució, de la qual no es coneixen paral·lels, és més propera a les emprades en els ponts medievals que no pas en l'execució d'edificis.

Finalment es mereixen una menció especial els treballs de recuperació d'una volta, amb interessants restes de pintura decorativa, a l'anomenat *capítol dels llecs*. L'estat pròxim a la ruïna de les restes conservades obligaren a desmuntar part dels guixos amb decoració pictòrica, i a reintegrar-los posteriorment, després de la reconstrucció estructural de volta. Amb aquest procés, a més de salvaguardar les pintures conservades en el lloc original, es va poder respectar la solució constructiva tradicional de plementeria feta amb maons, sense reforços externs d'acer o formigó.

2. Criteris en relació amb la conservació dels elements ornamentals

El conjunt monumental de la cartoixa d'Escaladei va patir un intens i llarg espoli. Primer, a causa de la desamortització, quan la cartoixa va ser abandonada pels monjos –exclaustració–, i tot seguit va ser assaltada i incendiada per la gent de la comarca. Segon, pel seu abandonament posterior. Evidentment, els béns mobles –quadres, escultures, documents, aixovar, eines...– foren els primers a desaparèixer, seguits pels elements constructius i ornamentals immobles que eren susceptibles de ser reutilitzats en noves construccions –com ara la ceràmica vidriada, els maons, els carreus de pedra... Els edificis de la cartoixa es van convertir en una mena de pedrera o bòvila local. Tots aquests factors van transformar aquest conjunt en una autèntica ruïna, ja que l'espoli dels

materials de tipus constructiu va accelerar la degradació de les estructures arquitectòniques i les va abocar al col·lapse. Així doncs, d'aquella profusament ornamentada cartoixa prèvia al 1835 no van quedar més que aquelles restes que quedaren soterrades, aquelles que no era possible «arrencar» del seu suport i aquelles que no presentaven cap interès o valor especial, com ara els revestiments dels murs: restes de cornises, estucs i enlluïts amb algunes restes de la pintura mural que les recobria han sobreviscut durant anys exposades a la intempèrie i sotmeses a tot tipus de vandalismes.

La conservació d'aquestes escasses restes d'ornamentació era fonamental per poder entendre la cartoixa com el sumptuós edifici que havia estat. Sense aquestes restes ornamentals, la cartoixa quedaria reduïda a la vista parcial dels murs descarnats de les estructures destruïdes. Per aquest motiu, la conservació de l'ornamentació es va considerar essencial i es va desenvolupar paral·lelament a les indispensables tasques d'excavació arqueològica (que donaren llum a la veritable estructura i usos dels diferents àmbits del jaciment) i les necessàries actuacions de reintegració arquitectònica (que, a més de retornar la seva dimensió arquitectònica a les diferents estances, promouen la conservació a llarg termini de tot el conjunt, alhora que el transformen en un lloc visitable). L'actuació va ser tot un exercici d'interdisciplinarietat.

El criteri de restauració general de l'obra va ser l'arqueològic. A escala arquitectònica es van consolidar les restes originals i es van refer aquells murs o aquelles estructures que es consideraven fonamentals per a la conservació de les ruïnes. Segons aquest criteri, tant els paraments com les restes ornamentals van ser fixats, consolidats i netejats. Les evidències deixades al parament per elements ara perduts –com ara els forats dels ancoratges dels bancals de fusta, dels retaules, de les bigues que suportaven els pisos superiors o els teulats, i en general els orificis de qualsevol altra estructura desapareguda– van ser farcits amb estucs plans per facilitar-ne la lectura, amb la qual cosa es va conservar la valuosa informació que ens aporten. Es van seleccionar les tècniques i els materials de restauració més propers als originals, sempre que fos possible. Respecte a la recuperació dels volums, només es van reintegrar aquelles llacunes que milloraven la conservació general del conjunt. No es va considerar necessari ni adient la reintegració de tot allò que s'havia perdut –motllures, enlluïts, pintura mural...–, respectant la condició de ruïna arqueològica causada pels seus últims cent cinquanta tortuosos anys d'història.

Només la restitució del claustre menor va exigir un criteri més ampli de reintegració. L'excavació arqueològica va treure a la llum bona part de les restes de les columnes, dels capitells, dels salmers, de les dovelles de les arcades, del bancal i dels paviments, com també de la font ornamental del pati d'aquest claustre. Aquesta descoberta i l'estudi de les fonts històriques van possibilitar la reconstrucció –mitjançant l'ús de l'anastilosi i la reintegració dels fragments perduts– d'aquest claustre petit i preciós, peça central de l'àrea cenobítica. Els fragments originals van ser netejats i només es va reintegrar el més imprescindible, per tal com sempre s'ha donat prioritat a la lectura del que és original sobre el que no ho és.

Es podria resumir que la restauració de la cartoixa d'Escaladei és tot un exemple de la funcionalitat de la interdisciplinarietat dins l'àmbit de la restauració arquitectònica. Disciplines com l'arqueologia, l'arquitectura i la restauració arqueològica es donen suport mutu per promoure una conservació òptima i per extreure la màxima informació dels nostres monuments. Conservar i divulgar la nostra història i la nostra cultura és l'objectiu essencial de tota restauració.

3. Criteris de la recerca històrica i arqueològica

A escala general, l'excavació arqueològica prevista en el marc del projecte de restauració de la zona cenobítica tenia com a objectiu recuperar els espais de la cartoixa tal com era en la seva darrera fase de funcionament, la que arriba fins a l'abandonament del 1835. Per aquest motiu, la intervenció preveia arribar només fins a trobar els paviments de les diferents estances en què s'intervenien.

Per això, la intervenció arqueològica principal s'ha centrat en aquells nivells formats amb posterioritat a l'abandonament i que ens informen sobre el procés de destrucció de la cartoixa. Un altre aspecte important ha estat la recuperació minuciosa de tots aquells elements decoratius caiguts (cornises, fragments de pintura, elements vinculats als pisos superiors dels edificis...) i, per tant, desplaçats de la seva posició original. L'estudi i la sistematització d'aquestes peces han permès estudiar la composició i posició d'elements desapareguts que ens parlen de la funcionalitat de parts dels edificis que no s'han conservat. L'exemple més clar n'és la identificació de la presència d'un cimbori a l'església del qual no es tenien notícies. Aquesta tasca, realitzada en estreta col·laboració amb els equips de restauració, ha permès, en alguns casos, retornar algunes peces identificades durant l'excavació a la seva posició original.

A més de l'excavació fins als nivells de paviment, també es preveia fer sondeigs puntuals en indrets que eren claus per entendre determinats aspectes de la composició antiga d'Escaladei, sobretot en època medieval. Això ha permès, en alguns punts, identificar els límits antics d'algunes estances ampliades modernament, com ara la sala capitular, d'origen romànic i engrandida a partir del segle XVI.

Finalment, també es va decidir excavar alguns dels grans forats d'espoliació documentats en diferents punts de la zona cenobítica. Evidentment, i tal com marca la llei, es va fer un seguiment arqueològic de tots els moviments de terra que s'han produït durant l'obra. El més característic serien les rases per recalçar la paret meridional de l'església, que han permès documentar un singular sistema de fonamentació del temple.

La interpretació històrica i arqueològica del conjunt s'ha completat amb l'estudi de totes les traces que apareixen a les parets de les zones excavades i que han d'ajudar a interpretar, també, com eren les parts altes dels edificis, avui en bona part desaparegudes, i entendre'n la funcionalitat i l'evolució constructiva.

PRINCIPALS TROBALLES ARQUEOLÒGIQUES I NOVETATS HISTÒRIQUES

El coneixement que tenim després de l'actuació sobre les característiques, la funcionalitat i la cronologia de la majoria dels edificis que formen la zona cenobítica és molt superior al que teníem al començament de la intervenció.

En aquest sentit, la recerca arqueològica, però també la consolidació minuciosa de totes les traces que han deixat sobre les parets de la cartoixa les estructures que posteriorment van desaparèixer, han permès canviar substancialment alguns aspectes de la història de la cartoixa. Això ha passat tant en temes molt concrets de cadascun dels àmbits com en elements interpretatius més generals. Tota aquesta informació nova s'anirà incorporant progressivament a la visita pública.

De tot aquest conjunt de novetats n'hi ha algunes que, per la seva transcendència històrica general o per la seva espectacularitat, resulten especialment interessants de destacar.

1. Reconstrucció del claustre menor a partir de les peces originals aparegudes en la intervenció arqueològica

Ja hem dit abans que aquesta peça constitueix el cor de la zona cenobítica, l'espai al voltant del qual se situen els diferents edificis i des del qual es pot accedir a tots ells i a la resta de dependències de la cartoixa: claustres grans, plaça de l'església, etc.

En aquest cas, els resultats de la intervenció arqueològica han obligat a modificar de manera notable el projecte inicial en aparèixer un gran nombre de peces originals que han permès reconstruir el claustre amb gran precisió.

En el moment de començar l'excavació, al novembre del 2010, aquest espai estava completament colgat de runa i ple de vegetació. Només un petit sondeig fet fa anys permetia situar una de les cantonades del pati i calcular aproximadament la cota a la qual es trobava el paviment. A través de les traces que havien quedat a les parets dels edificis veïns (església, refetor, sala capitular, etc.), s'havia arribat a la conclusió que hi havia galeries cobertes amb voltes nervades fetes amb guix i s'havien detectat traces d'un arribador de ceràmica que resseguia la part baixa de les parets del seu entorn.

També s'havien calculat aproximadament les alçades de les cobertes i es deduïa que l'arcuació que separava el pati de les galeries era d'arcs de mig punt. També semblava clar que hi devia haver una font al centre del pati. No hi havia, però, cap element per saber de quin material estaven fets aquests arcs ni quin era l'estil decoratiu que presentaven.

Per aquest motiu, en el projecte es va optar per una solució neutra que consistia en la construcció d'un claustre amb pilars i arcs de maons, disposats

segons el que se sabia a partir dels coneixements previs però sense concretar ni materials ni aspectes ornamentals o decoratius, que es desconeixien.

Amb aquest punt de vista, es va iniciar l'excavació que ben aviat es va comprovar que havia d'obrir noves expectatives. Així, van començar a aparèixer, especialment a la zona del pati del claustre, moltes peces de pedra que sens dubte formaven part de les arcades del claustre: columnes circulars, bases i capitells d'estil clàssic, dovelles i salmers.

Enmig d'aquests elements van aparèixer, també, nombrosos fragments del que sens dubte era la font monumental del centre del pati. Al mateix temps es va poder delimitar, molt ben conservat, el mur de carreus de tancament del pati del claustre, amb les traces del lloc on antigament es trobaven les columnes i també amb els encaixos per a les vidrieres que, sens dubte, tancaven aquests arcs, aïllant l'interior de les galeries.

Finalment, també es va poder recuperar bona part del paviment de les galeries fet amb blocs de pedra polida de color negre i gris alternats formant una mena de damer, com també el de l'interior del pati. Al centre es conservava la marca del punt on havia estat la font que només mantenia *in situ* un parell d'elements. També es va identificar el conducte que portava l'aigua cap a la font des d'un dipòsit situat al pati dels Dolors, a una cota prou alta com per fer pujar l'aigua fins al cim de la font.

Enmig de l'enderroc es va recuperar, també, una gran quantitat de rajoles decorades que, juntament amb les que encara eren fixades a les parets, van permetre reproduir la composició de l'arrambador ceràmic que cobria la part baixa de les parets de les galeries, amb la qual cosa es completava el coneixement sobre la composició decorativa del claustre.

Evidentment, i a la vista del resultat de la intervenció arqueològica, es va replantejar el projecte de restauració del claustre menor, ja que es disposava de prou elements per conèixer-ne exactament la forma original. D'altra banda, també s'havien recuperat prou peces originals per poder refer amb elles una part prou important de l'estructura.

Així doncs, es va reestudiar el claustre a partir de les noves dades aportades per l'excavació arqueològica i es va projectar de nou. Per tant, el claustre que s'inaugura respon de manera exacta a l'estructura de l'original, incorporant-hi totes les peces recuperables de les que es van localitzar en la intervenció arqueològica.

Ja des d'un punt de vista més històric, la intervenció ha permès precisar molt millor el moment de construcció del claustre, que hem de situar segurament en la segona meitat del segle XVI i amb un plantejament estilístic clarament renaixentista.

2. La identificació d'un cimbori desconegut a l'església

Tot i que en principi l'església de la cartoixa no formava part del projecte de restauració de la zona cenobítica, sinó que en té un d'específic, s'hi va realitzar una petita intervenció vinculada al reforçament de la paret sud del temple que havia patit un important assentament. Calia garantir la consolidació d'aquest mur, ja que s'hi havia de recolzar una de les ales del claustre menor que estava previst reconstruir en el projecte.

Per aquest motiu, es va decidir excavar tota la zona central de l'església fins a trobar el paviment i, a continuació, fer un sondeig al llarg de la paret sud per tal de dur a terme el reforç estructural previst. També en aquest sector la intervenció va aportar sorpreses importants.

Un cop començada l'excavació, de seguida es va poder localitzar i delimitar l'enderroc de la volta de l'església, caracteritzat per grans blocs de pedra sorrenca vermella, que apareixien l'un al costat de l'altre, tal com van quedar en ensorrar-se la volta. En teoria aquest enderroc hauria d'haver estat continu a tot el llarg de la nau, ja que la volta en principi era correguda. La primera sorpresa va ser que l'enderroc de la volta de pedra s'acabava en sec, gairebé conformant una línia recta que anava de banda a banda de l'església. A partir d'aquest punt, i fins a més enllà de la zona que ja no s'excavava, es va delimitar un enderroc format per peces de ceràmica d'un format especial, en part encara enganxades les unes amb les altres. La presència d'aquest element deixava clar que l'església no estava coberta amb una volta seguida de pedra com se suposava fins llavors, sinó que a la zona central hi havia una gran estructura feta de maó i de característiques peculiars.

L'estudi detalladíssim d'aquest enderroc ens ha portat a la conclusió, i aquesta és una gran troballa, que l'església d'Escaladei tenia una cúpula o un cimbori a la zona propera al presbiteri. A partir de l'estudi que s'ha fet, podem dir que era una estructura que feia 3,55 metres de diàmetre interior, al voltant de la qual es distribuïen vuit finestres i la mateixa quantitat de contraforts exteriors que garantien la solidesa de l'estructura. Tot i que molt degradades pel temps, s'han detectat traces de decoració pictòrica a l'interior de la cúpula i la documentació escrita hi atribueix una gran quantitat de peces escultòriques, de les quals hem detectat també els encaixos.

Es tracta, també, d'un element molt important de la composició arquitectònica de l'església de la cartoixa que malauradament sembla que es va ensorrar molt al començament de l'abandó d'Escaladei, motiu pel qual no n'havia quedat constància fins a la seva descoberta en la intervenció d'enguany.

Un cop estudiat el cimbori, es va continuar l'excavació fins a localitzar el paviment de l'església, de característiques semblants al de les galeries del claustre menor i que apareixia només al centre de la nau. A les dues bandes hi havia paviments de rajola que assenyalen els espais que en el moment de funcionament de la cartoixa estaven ocupats pel cadirat de fusta del cor.

3. La singular fonamentació de la paret sud de l'església

Un altre element singular que s'ha detectat en el transcurs de la intervenció a Escaladei ha estat el peculiar sistema de fonamentació de la paret sud de l'església. És previst que en el moment que es faci la restauració de l'església aquest element pugui ser visitable.

Aquest element s'ha documentat en el marc dels treballs d'excavació arqueològica previs al projecte de consolidació estructural de la paret sud de l'església. Això comportava fer unes rases arran de l'església a banda i banda del mur (és a dir, pel costat del claustre i de l'església) fins a arribar a la base del fonament. Aquestes rases s'havien de fer amb metodologia arqueològica per poder recuperar tota la informació històrica possible sobre l'evolució del claustre i de l'església.

Ja durant el procés de desenrunament del claustre es va començar a veure que a la part baixa de la paret de l'església s'insinuava l'existència d'una gran arcada amb dues filades de dovelles sobreposades. La presència d'aquest element deixava clar que la fonamentació de l'església d'Escaladei tenia unes característiques molt especials, ja que semblava que estava construïda sobre un gran arc de descàrrega.

Un cop es va iniciar l'excavació del sondeig es va comprovar que hi havia un segon arc semblant al que ja havíem vist i que estava situat a continuació de l'anterior, i compartint amb aquest un gran pilar central. A la vista d'aquesta singularitat es va concentrar l'excavació arqueològica a l'entorn d'aquest pilar sobre el qual semblava recolzar-se bona part del fonament de l'església. L'excavació va continuar en aquest punt fins a localitzar la base del pilar, situada a uns 6,5 metres de profunditat respecte del nivell del paviment de la galeria del claustre.

L'existència d'aquests dos arcs enormes (el segon arriba fins a la capçalera de l'església) es justifica pel fet que l'església d'Escaladei està construïda enmig de la llera d'un riu, successivament desplaçat amb la construcció de la cartoixa. Com a conseqüència d'això, els sediments sobre els quals s'havia d'aixecar l'església estaven formats per capes successives de graves i sorres que no eren prou compactes per garantir l'estabilitat del temple. Per aquest motiu, els constructors de l'església van optar per aixecar un gran pilar de més de 6 metres de fondària que garantia un punt sòlid sobre el qual repenjar les càrregues de l'església mitjançant uns arcs que naixien d'aquest pilar.

Es tracta, sens dubte, d'una solució presa sobre la marxa durant el procés de construcció de l'església, al començament del segle XIII i, per tant, completament excepcional, motiu que la fa única.

4. La presència creixent de l'art del Renaixement a Escaladei

El conjunt d'actuacions fetes a Escaladei en el marc de l'execució del projecte de la zona cenobítica ha permès intuir una presència fins ara poc reconeguda del Renaixement com a estil artístic fundacional de la gran reforma que pateix Escaladei a partir de mitjan segle XVI i que li dona la seva fesomia actual. Fins i tot es podria començar a plantejar si Escaladei no fou un lloc d'assaig d'aquestes noves formes arquitectòniques a les nostres comarques. En aquest sentit, és coneguda la vinculació personal d'un monjo i posterior prior d'Escaladei, Pere Aguiló, amb els membres de l'anomenada Escola del Camp de Tarragona, que va ser un dels principals focus d'introducció de l'arquitectura renaixentista al nostre país.

Aquesta idea la confirmaria l'estructura estrictament renaixentista, gairebé de manual, que presenta el claustre menor, ara que en coneixem l'estructura original. També la documentació d'un gran arc d'il·luminació de la sala capitular i la mateixa organització interior d'aquesta contribuirien a reforçar aquesta mateixa idea.

Cal pensar que l'aïllament extrem en què vivien els monjos cartoixans sempre va dificultar la difusió de les característiques arquitectòniques dels seus edificis, fet que va no va permetre que els tractadistes dels segles XVIII i XIX en parlessin. La ràpida destrucció de la cartoixa i el seu deteriorament van impedir que fos objecte d'interès per part dels estudiosos del segle XX. És a partir de la seva restauració i obertura al públic que tots aquests aspectes es podran anar resolent.

5. La destrucció d'Escaladei

Se sap, a través de la documentació històrica conservada, que la cartoixa d'Escaladei va patir incendis i saqueigs els dies posteriors a la marxa dels monjos el 1835. Després s'obre un període en el qual Escaladei passa a ser de l'Estat fins a la seva privatització el 1844. En aquest temps, durant el qual la cartoixa no devia estar gaire controlada, segurament es va completar l'espoliació dels mobles i altres objectes que van sobreviure a les primeres devastacions. També es devia iniciar el desmuntatge sistemàtic d'alguns edificis per tal d'aprofitar-ne els materials de construcció més valuosos (els arcs de les galeries dels grans claustres d'on van desaparèixer més d'un miler de dovelles, etc.). A més, es van obrir forats al subsòl en diversos punts de la cartoixa a la recerca de suposats tresors abandonats pels cartoixans en la seva fugida. En l'excavació del claustre menor se n'han localitzat dos de més de tres metres de fondària a la galeria propera al refetor. També se n'han identificat d'altres en diferents punts de la zona cenobítica.

Tots aquests factors, afegits al natural procés de degradació i destrucció dels edificis abandonats, expliquen el grau de destrucció a què va arribar la cartoixa en els nostres dies.

SÍNTESI DE L'ACTUACIÓ PER A LA RECUPERACIÓ DEL SECTOR CENTRAL O CENOBÍTIC DE LA CARTOIXA D'ESCALADEI

El monument

L'antiga cartoixa d'Escaladei és, sens dubte, el darrer gran conjunt monumental de Catalunya pendent de recuperació. Abandonat des del 1835 i convertit en un camp de ruïnes enmig de conreus, va sofrir un llarg i accentuat procés de degradació durant el qual es perderen una part prou important dels seus tresors artístics. Fundada al segle XIII, la cartoixa, a part del temple i alguna dependència del seu entorn també romànica, és, de fet, un gran complex arquitectònic renaixentista i barroc, i en aquest sentit conserva encara ara algunes de les millors realitzacions d'aquests períodes, quan va assolir més poder i anomenada.

Situada en el Priorat, comarca profundament deprimida durant llarg temps i allunyada dels circuits turístics i culturals, la cartoixa va patir un profund oblit que en va comportar la ruïna fins a un punt prou greu per comprometre'n seriosament la conservació i integritat. Aquesta tendència només es va invertir amb el restabliment de la Generalitat, i, durant les dues darreres dècades del segle passat, el conjunt monàstic es va convertir en propietat pública i se'n va encetar l'excavació i restauració, alhora que el Museu d'Història de Catalunya es feia càrrec del seu agençament i la seva gestió.

Restauracions recents

La Direcció General d'Arxius, Biblioteques, Museus i Patrimoni ha apostat per Escaladei. En els darrers anys la inversió ha estat considerable. Així, l'any 2007 es van acabar unes obres de consolidació molt importants que van permetre millorar l'adequació de la part visitable del monument. El 2008 es va encarregar l'aixecament de plànols, el pla director i la consolidació de morters i pintures existents a l'església. Des del 2005 fins avui, la inversió ha estat de 3.277.536,72 euros.

La restauració del sector central o cenobític

En el moment d'iniciar les obres, les parts més importants d'aquest immens conjunt, per la seva monumentalitat i el seu valor artístic, que són **l'església, el claustre menor i les dependències annexes**, eren també les més greument compromeses pel que fa a la integritat. I ha estat en aquesta zona on s'ha centrat la intervenció, perquè, a causa de l'estat precari i de ruïna que presentava, es va haver de tancar fa uns anys del circuit de visita. Per tant, les obres tenien com a objectiu, a part d'incorporar aquesta part al circuit de visita i fer-la comprensible al visitant, assegurar-ne l'estabilitat, garantir-ne la conservació i el manteniment dels elements amb valor patrimonial i millorar-ne el coneixement. Però també es pretenia poder utilitzar alguns espais per a altres usos compatibles.

Per respondre degudament a les excepcionals característiques del monument, el Servei de Patrimoni Arquitectònic va plantejar la intervenció que ara ha finalitzat, com un exemple de treball multidisciplinari, on l'arqueologia, la restauració artística i la consolidació arquitectònica s'han treballat a través

d'una direcció compartida entre professionals de les diferents disciplines, en una sola i complexa operació que, a més de posar en valor el monument, ha mesurat i previst la restauració i conservació a llarg termini, acotant-les a les possibilitats econòmiques de l'obra.

A través de l'excavació arqueològica, s'ha anat redescobrint el monument per després consolidar-lo, restaurar-lo i **adequar-lo a la vista, mitjançant la il·luminació i els panells explicatius**.

La fragilitat i el mal estat de molts dels elements decoratius conservats han determinat la necessitat de plantejar la cobertura i protecció dels espais principals. Però també s'ha volgut compaginar aquesta preservació del monument amb el manteniment del caràcter de ruïna, ara consolidada, que ha arribat a constituir un altre valor característic d'Escaladei.

Aquestes obres han permès descobrir i tornar a aixecar el **claustre menor**, un treball d'anastilosi, on les peces repartides arreu s'han anat recol·locant i encaixant com encaixen les peces d'un trencaclosques, amb la **font**, que ara torna a brollar i les **capelles annexes**. S'ha redescobert i restaurat el **refetor**, amb les seves immenses dimensions. També la **sala capitular**, el **capítol dels llecs**, les **capelles del claustre dels Dolors**, els **tres passadissos que parteixen del claustre menor**, el que porta al claustre dels Rosers, el que porta al claustre dels Dolors i el que porta a la plaça de l'església.

S'han restaurat revestiments i paviments. També s'han consolidat els murs dels espais annexos de la part central d'aquest important centre religiós.

Considerem que aquesta ha estat probablement una de les restauracions més importants fetes en els darrers anys al nostre país, un gran repte que permetrà salvar un monument d'incalculable valor artístic i històric que s'estava desintegrant dia a dia.

Des de l'inici de les obres, que han despertat moltes expectatives, s'ha fet palès un augment de visitants, malgrat la crisi, la qual cosa era un dels motors d'aquesta actuació: el compromís amb el territori per fomentar-ne el desenvolupament i la promoció.

Crèdits:

Promoció: Departament de Cultura

Direcció General d'Arxius, Biblioteques, Museus i Patrimoni

Servei de Patrimoni Arquitectònic

Projecte: Carles Brull i Casadó

Els directors de les obres han estat:

Arquitecte: Carles Brull i Casadó

Arquitecte tècnic: Joan Josep Piñol i Folqué

Arqueòleg: Arqueociència (Josep M. Vila)

Restauradora: Luciana Pocostales

Seguiment tècnic de projecte i obres:

Secció de Restauració del Patrimoni Arquitectònic

Projecte de museïtzació:
Museu d'Història de Catalunya

Empresa constructora: Urcotex Immobiliària, SL

Import:

Les obres han estat realitzades entre el setembre del 2010 i l'abril del 2013 per un import total de 1.662.865,24 euros.

Els honoraris han tingut un cost total de 223.012,43 euros.

	Vista general de la Cartoixa d'Escaladei amb la serra de Montsant al fons Foto: MHC (Pepo Segura)
	Edifici dels germans llecs i església. Foto: MHC (Pepo Segura)
CAPÍTOL DELS LLECS	
	Capítol dels llecs abans intervenció Foto: Josep M. Vila i Carabasa

Capítol dels llecs durant intervenció.
Foto: Luciana Pocostales

Capítol dels llecs després intervenció.
Foto: MHC (Pepo Segura)

SALA CAPITULAR

Sala capitular abans intervenció.
Foto: Josep M. Vila i Carabasa.

Sala capitular abans intervenció.
Foto: Josep M. Vila i Carabasa

Sala capitular després
intervenció.
Foto: MHC (Pepo Segura)

REFETOR

Refetor abans intervenció.
Foto: Luciana Pocostales

Refetor durant intervenció
Foto: Josep M. Vila i Carabasa

Refetor després intervenció
Foto: MHC (Pepo Segura)

CLAUSTRE MENOR

Claustre menor abans intervenció.

Foto: Josep M. Vila i Carabasa.

Claustre menor durant intervenció.

Foto: Josep M. Vila i Carabasa.

Claustre menor durant intervenció.

Foto: Josep M. Vila i Carabasa.

	Claustre menor durant intervenció. Foto: Josep M. Vila i Carabasa.
	Claustre menor durant intervenció. Foto: Urcotex.
	Claustre menor durant intervenció. Foto: Josep M. Vila i Carabasa.

	Claustre menor durant intervenció. Foto: Luciana Pocostales.
	Claustre menor durant intervenció. Foto: Josep M. Vila i Carabasa.
	Claustre menor després intervenció. Foto: MHC (Pepo Segura)
	Claustre menor després intervenció. Foto: MHC (Pepo Segura)
	Claustre menor després intervenció. Foto: MHC (Pepo Segura)

	Claustre menor després intervenció. Foto: MHC (Pepo Segura)
	Detall de la font del claustre menor. Foto: MHC (Pepo Segura)